УДК 811.161.2’367.335

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ПОЯСНЮВАЛЬНО-ОТОТОЖНЮВАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ІНФОРМАТИВНОГО ТИПУ В МОВЛЕННІ

Глазова С. М., к. філол. н., доцент

Бердянський державний педагогічний університет

Неможливо цілісно зрозуміти будь-яке мовне явище без звернення до проблеми його реалізації в ситуації реального спілкування. Висловлення-репрезентативи, або констативи, є найбільш нейтральними щодо своєї ілокутивної сили. Їх ілокутивна мета полягає в тому, щоб зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан речей.

Функціонування пояснювально-ототожнювальних конструкцій інформативного типу в мовленні засвідчує, що в різних комунікативних ситуаціях визначаються різновиди констативів: повідомлення, ствердження, описи, констатації, звіти, пояснення.

Ключові слова: пояснювально-ототожнювальні висловлювання, комунікація, мовленнєвий акт, ілокутивні типи, констативи.

Глазова С. Н. СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЯСНИТЕЛЬНО-ОТОЖДЕСТВИТЕЛЬНЫХ ИЗРЕЧЕНИЙ ИНФОРМАТИВНОГО ТИПА В РЕЧИ / Институт филологии Бердянского государственного педагогического университета, Украина.

Невозможно целостно понять любое языковое явление без обращения к проблеме его реализации в ситуации реального общения. Изречения-репрезентивы, или констативы, являются наиболее нейтральными по своей иллокутивной силе. Их иллокутивная цель заключается в том, чтобы зафиксировать ответственность говорящего за сообщение о соответсвующем состоянии вещей.

Функционирование пояснительно-отождествительных конструкций информативного типа в речи свидетельствует, что в разных коммуникативных ситуациях определяются виды констативов: сообщение, утверждение, описание, констатация, отчет, обьяснение.

Ключевые слова: пояснительно-отождествительные изречения, коммуникация, речевой акт, иллокутивные типы, констативы.

Glazova S. M. THE SPECIFIC OF USING OF EXPLANATORY- AND – IDENTIFYING EXPRESSIONS OF INFORMATIVE TYPE IN SPEECH / Institute of language and literature Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine.

It is impossible to understand any language phenomenon without considering it in the situation of real communication. Expressions-representatives are the most neutral as for their allocative power.

Their allocative aim is to fix speaker’s responsibility for condition of speeches. Functioning of explanatory-identifying constructions of informative type means that in different communicative situations we can find variety of constatives: massage, statement, description, constations, explanations.

Key words : explanatory and identified constructions, communication, speech activity, elocutive types, constatives.

Аналіз такого специфічного синтаксичного явища, яким є пояснення, у розрізі його актомовленнєвої, живої реалізації детермінований антропологізацією синтаксичної науки. Неможливість цілісного розуміння будь-якого мовного явища без звернення до проблеми його реалізації в ситуації реального спілкування була доведена багатьма лінгвістами ХХ століття (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Ш. Балі, Ф.С. Бацевич, А. Вежбицька, І.Р. Вихованець, М.В. Ляпон, Дж. Серль та ін.).

Необхідність дослідження пояснювально-ототожнювальних конструкцій в аспекті їх функціонування зумовлене декількома чинниками, зокрема, відсутністю в українському мовознавстві праць, присвячених з’ясуванню прагматичного потенціалу пояснювальних висловлень. Разом із тим, детермінованість пояснювально-ототожнювальних конструкцій комунікативними чинниками, екстралінгвістичними факторами (конситуацією, контекстом, учасниками спілкування) є тими достатніми підставами, які визначають потребу більш глибокого вивчення досліджуваного явища саме у функціональному аспекті.

У науковій літературі вже зібрано чимало інформації про специфіку тих чи інших прагматичних різновидів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Реакція адресата, тобто ефект покладений в основу класифікації Дж. Сьорля, який виділяв такі ілокутивні типи: констативний, директивний, комісивний, експресивний, декларативний і вокативний [7, 180–187; 6, 99–100]. Дослідник відзначає, що висловлення-репрезентативи, або констативи, є найбільш нейтральними щодо своєї ілокутивної сили. Це свідчить про **актуальність** обраної теми.

Мета дослідження - встановити закономірності функціонування пояснювально-ототожнювальних конструкцій інформативного типу у мовленні. Для цього слід проаналізувати використання такого пояснювального висловлення в різних комунікативних ситуаціях.

За визначенням Дж. Р. Сьорля, ілокутивна мета висловлень-репрезентативів, або констативів, до яких відносяться пояснювально-ототожнювальні висловлення інформативного типу, полягає в тому, щоб

зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан речей [7, 181]. Досліджуючи мовленнєві акти, А. Вежбицька переконливо доводить, що навіть висловлення-констатації мають неабияку актомовленнєву потенцію, оскільки в них імпліцитно або експліцитно наявний семантично нерозкладний примітив «я кажу» [3, 251], який переводить будь-яке висловлення до мовленнєвих дій, а вже залежно від того, що було сказано, якими є наміри мовця, та від ряду інших умов можна визначити віднесення того чи іншого висловлення до певного різновиду мовленнєвих дій.

Досить часто пояснювальні висловлення використовуються при знайомстві як спосіб більш точного визначення соціальних ролей учасників комунікації тощо. При цьому використання того чи іншого пояснювального компонента значною мірою визначатиме подальше розгортання процесу комунікації. Так, відома ситуація, коли під час знайомства ініціатор мовлення представляється в один спосіб, наприклад, скорочено, а співрозмовник, дотримуючись етикету, вдається до того ж, а вже потім, через пояснення, називає себе повністю. Подібні ситуації мають приблизно таку структуру:

- Добрий день! Мене звати Іван.

- Добрий день! Андрій, ***тобто*** *Андрій Сергійович!* (Із усного мовлення). Використовуючи таку формулу, адресат мовлення толерантно вказує мовцеві на ієрархічність, субординацію в їх стосунках, задану найчастіше певними соціальними інститутами та нормами.

Використання пояснювального висловлення можливе й у протилежній комунікативній ситуації на зразок:

- Добрий день! Мене звати Іван Петрович.

- Добрий день! Андрій Сергійович, ***тобто*** *просто Андрій (для вас Андрій, якщо хочете – Андрій, можна Андрій)!* (Із усного мовлення). Така ситуація, навпаки, передбачає переведення офіційного спілкування в русло більш невимушеної, рівної, товариської бесіди (якщо співрозмовники одного віку) або вказує на те, що адресат мовлення, зважаючи на вікову різницю, дозволяє першому мовцю як старшому за віком називати себе так. При цьому, як показують спостереження над усним мовленням, для другого типу знайомства характерним є використання другим мовцем аргументації того, чому саме він використовує пояснювальну частину. У наведеному прикладі це модалізатори дозволу (*можна*, *якщо хочете* тощо).

У такому контексті, як:

- Я вас слухаю.

Трішки приглушений м'який баритон Віталія Ткаченка видавав тривогу і стримувану напруженість. Він дивився на мене спокійно й уважно…

- Я – журналіст. Але до вас я приїхав з іншою метою… ***Тобто*** *не стільки як журналіст, скільки посланець з листом… від Олега…*

- Що-о-о?

Віталій зблід, просто пополотнів. Мені навіть здалося, що він може зомліти.

- Дякую. Дайте, будь ласка, листа! (Ю. Покальчук) – момент знайомства для мовця (журналіста) важливий, оскільки від нього залежатиме, чи вдасться подальша розмова з Віталієм, який перебуває у виправному закладі, тобто є в'язнем. Мовець розуміє, що звична для нього форма знайомства (інформування про свій професійний і соціальний статус) не цілком адекватна в цій ситуації, про що свідчать крапки в орфографії тексту. Він замислюється над тим, що має сказати й робить поправку стосовно своєї першої фрази, чим (як засвідчує подальший текст) схиляє до себе Віталія й урешті досягає свого – Віталій йому розповідає про своє життя.

Використання пояснювального компонента в ситуаціях знайомства досить часто використовується як спосіб зав'язати розгорнути бесіду. Прикладом може слугувати такий контекст:

- А я знаю про вас усе. Крім імені.

- Отава, – сказав він. – ви ж чули там, у кафе.

- А ім'я?

- Досить і Отави. Звіть, як усі.

- Мене звуть Тая, ***тобто*** *Таїса. Наче попівну. А батько мій – металіст. Ще й зараз – на заводі. А в дочки – таке смішне ім'я.*

Вона непомітно втягувала його в розмову на теми, яких він завжди уникав, вважаючи їх дріб'язковими і не вартими уваги. Сам собі дивуючись, Отава заперечив:

- *Чому ж смішне? А от мене, наприклад, батько назвав Борисом* (П. Загребельний). Співрозмовниця, відчуваючи певне небажання другої сторони спілкуватися, використовує пояснення, яке в подальшому дає їй можливість розгорнути низку власних суджень, серед яких хоча б одне змусить, спровокує співрозмовника до діалогу.

Іншим різновидом мовленнєвих актів, які структуруються пояснювальними висловленнями, є заяви. Сутність заяви як мовленнєвої дії полягає в тому, що мовець констатує певний стан речей і визнає за собою право виголошення судження про цей стан перед іншими, спираючись на суб'єктивну (інколи підтримувану й об'єктивними чинниками, як, наприклад, у разі офіційної заяви) оцінку правоти своєї позиції. Яскравими прикладами висловлень-заяв є, скажімо, загальноприйняті судження, які в конкретній ситуації вживання набувають ознак суб'єктивно досягнутого висновку, наслідку спостережень, за які мовець бере на себе відповідальність, наприклад: *Усі чоловіки зрадники = Я заявляю (говорю), що всі чоловіки зрадники*. При цьому важливою умовою, за якої заява набуває чинності, є щирість виголошення.

Так, у «Декларації резонера» із «Повісті без назви» В. Підмогильного герой-резонер сповідується перед співрозмовником, широко використовуючи висловлення-заяви, наприклад: *Історія – це моторошний маскарад розбійників і біснуватих. Хай. Але, може, людина виглядає пристойніше, так би мовити, сама по собі? Не буду говорити вам про те, що всі люди в основному негідники, лицеміри, неймовірні себелюби,* ***одно слово*** *без винятку тартюфи, і що відрізняються вони лише способом вияву своїх якостей, тобто лише формою їх прикриття* (В. Підмогильний). Чинності заяви набуває саме пояснювальне висловлення, пор.: *Я заявляю з повною відповідальністю, що всі люди в основному негідники, лицеміри, неймовірні себелюби,* ***одно слово*** *без винятку тартюфи*. Особливо цікавим у цьому висловленні є форма репрезентації модусу: замість логічного й прозорого «я заявляю (стверджую)» мовець використовує «не буду говорити вам про те», чим надає висловленню експресії, риторичного звучання, а в остаточному результаті ще й досягає своєрідного прагматичного ефекту, який розкривається саме через використання пояснювального висловлення в диктумній частині. У її першому компоненті мовець подає свою характеристику людини (і ряд його означень міг би бути нескінченним), а в другій – характеристику людини через усім відому символічну постать Тартюфа, чим, урешті-решт, і визначається специфічна форму модусу: *Тартюфа створив не я,* ***тобто*** *не я сказав, що людина наділена лише поганими рисами і якостями*. Відтак використання пояснення в пропозитивній частині висловлення цілком умотивовує модусне обрамлення. У такий спосіб мовець, з одного боку, ніби й бере відповідальність за своє судження-заяву, а з другого – ухиляється від відповідальності, посилаючись на інших, апелюючи до того, що це судження було створене не ним.

Констативи зазвичай широко використовуються в ситуаціях, коли мовець не лише прагне взати на себе відповідальність за певне судження, але й убезпечити себе певною мірою від звинувачень у можливій своїй упередженості, невідповідності поглядів, криводушності тощо. Наприклад, у такому контексті, як: *Землячок любить дуже співати. Сидимо в їдальні, чекаємо на сніданок, а він мугикає собі пісню: «Бєлий снєг на зєльоному лісті...»*

– Та це ж українська пісня, навіщо її перекручуєте? – не витримую. – Та й взагалі, тепер ми на Україні, вже можна й по-своєму говорити.

Він кривиться і заявляє:

– Ви вперта хахлушка, я давно це помітив, ***тобто*** *ви, хахли, усі вперті. Отака в мене й жінка...*

– Вилізло шило з мішка, – підморгує кума (Л. Богуславець) пояснювальне висловлення-заява використовується мовцем саме з метою зняти з себе відповідальність за висловлене ним часткове судження з приводу певної особи. Для цього мовець вдається до вираження в пояснювальній частині узагальненого судження. Результатом, якого йому вдається досягти у такий спосіб, стає те, що він переносить відповідальність за власний умовивід на загал (багатьох інших), який, на думку мовця, мислить цю ситуацію (факт) аналогічно.

Слід зазначити, що Т. ван Дейк, досліджуючи феномен міжнаціональних стосунків та їх мовленнєву репрезентацію, стратегії побудови власних мовленнєвих репрезентацій особами домінуючої на певній території нації показав, що такі ходи (узагальнена констатація, винесення судження, яке приписується багатьом) вельми характерні в ситуаціях спілкування, де мовці вуалюють власне негативне ставлення до представників інших соціальних, національних, ґендерних груп саме шляхом використання пояснення, завдяки чому намагаються апелювати до загальноприйнятих (на думку мовців) поглядів та норм [4, 268 – 305]. Зокрема, він переконливо засвідчує, що мовці можуть використовувати різноманітні семантичні ходи, щоб розташувати пропозиції в когерентній послідовності: поправки, пояснення, уточнення, позитивні трансформації..., приклади чи ілюстрації й узагальнення, щоб побудувати стратегію, яка націлена на недопущення негативних висновків слухачем щодо, наприклад, соціальної ролі мовця [4, 282].

Пояснювальні висловлення в ролі констативних мовленнєвих актів широко використовуються з метою заперечення інформації. Принцип, на якому ґрунтується такий спосіб використання, також керований більш загальним принципом, визначеним Дж. Сьорлем щодо констативів, – принципом прагнення мовця уникнути потенційної відповідальності. Яскраво це виявляється особливо в різноманітних інтерв'ю. Типова ситуація інтерв'ю передбачає, що журналіст ставить питання, у якому прямо або опосередковано подає певну, відому йому інформацію. Інтенцією мовця є спровокувати співрозмовника на чесну відповідь, причому журналіст буде не вдоволений, якщо співрозмовник, наприклад, відповість загальною фразою. Для журналіста конче важливим є встановлення факту власної позиції, погляду особи, яка інтерв'юється, на певну інформацію. Так, наприклад, у такому контексті, як:

[Журналіст] *Ви чули про будівництво якогось металопрокатного заводу біля Білої Церкви? Чи не думаєте Ви, що цей завод може завдати шкоди навколишньому середовищу?*

[Посадова особа]. *Так, я чув про це. Але я не думаю, що це будівництво загрожуватиме навколишньому середовищу в тому районі,* ***тобто*** *їхні юристи переконали, що завод не впливатиме шкідливо. Та ми й не можемо заборонити будівництво. Юристи відомої англійської фірми виправдано твердять, що якщо будуть знайдені докази негативного впливу на середовище, то лише тоді можна буде заборонити будівництво* (Із інтерв'ю), у пресупозиції питання журналіста знаходиться судження «заводи шкодять довкіллю», підтвердження (інтенція мовця) якого йому й хотілося б почути від співрозмовника. Натомість співрозмовник заперечує це, але, щоб уникнути можливих майбутніх звинувачень на свою адресу внаслідок використання в запереченні (пояснюваній частині висловлення) особового займенника «я», зміщує акценти, подаючи в другій частині констатацію певного факту з інших уст. Семантична структура цього висловлення така: *Я говорю, що завод не шкодитиме,* ***тобто*** *я говорю так, тому що юристи говорять, що завод не шкодитиме*. Як видно з прикладу, диктумний зміст висловлення не змінюється, тоді як модальна рамка зазнає докорінних змін – акцент переноситься з певної особи на невідомих другій стороні осіб – юристів, й можливу відповідальність мовець ніби кореспондує іншим особам.

Засвідчені також зразки використання пояснювально-ототожнювальних висловлень у ролі інформативів у мовленнєвих контекстах, спрямованих на формування громадської думки з метою створення позитивної чи негативної реакції загалу. Висловлення цього типу широко використовуються в різноманітних рекламних проспектах. Наприклад, у такому контексті, як: *Смисл гомеопатії в тому, що речовини, які в значних дозах викликають прояви хвороби, у малих кількостях сприяють її вилікуванню. Такі надмалі дози стимулюють захисну силу організму й нормалізують обмін речовин.* ***Іншими словами****, гомеопатія не діє безпосередньо на хворобу – вона просто допомагає організму, «показує», як самостійно подолати хворобу* (Із рекламного проспекту) друга частина більш помірковано визначає силу гомеопатії, послаблюючи звучання першої частини висловлення, де вказано на те, що гомеопатія сприяє вилікуванню хвороби (що для хворої людини, яка шукає панацею дорівнює «виліковує»), й цим самим знімає з мовця можливі звинувачення в неправдивості тощо. Яскравими прикладами пояснювально-ототожнювальних конструкцій як мовленнєвих дій, що формують суспільну думку, є зразки полемічних контекстів політичного спрямування, де, наприклад, у пояснюваному компоненті репрезентується позиція політика, а в другому йде авторська інтерпретація цієї позиції. При цьому ілокутивний потенціал такого використання досліджуваних конструкцій криється в тому, що авторська інтерпретація подає інформацію пояснюваного вже в дещо деформованому вигляді, відповідно до авторського сприйняття й позиції, що забезпечує іронічний, викривальний, саркастичний або й звинувачувальний ефект. Так, наприклад, у висловленні *Він* (політик N – С.Г.) *стверджує, що ці заходи суттєво поліпшать клімат у виробництві сільгосппродукції,* ***тобто*** *селянам не треба занадто перетруджуватися – працюватимуть лише ці заходи* (Із газети) інтерпретація висловлення політика журналістом в пресупозиції містить саркастичну оцінку, за рахунок чого вдається створити у читача враження «оманливості» тверджень політика.

Дослідження деяких питань, пов'язаних із функціонуванням пояснювально-ототожнювальних конструкцій інформативного типу в мовленні, засвідчує, що ілокутивна мета аналізованих висловлень полягає в тому, щоб зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про певний стан речей. Досить часно такі пояснювальні висловлювання використовуються у мові як повідомлення, ствердження, описи, констатації, звіти, пояснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Сер. лит.и яз. – 1973. – Т. XXXII, № 1. – С. 89.

2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

3. Вежбицкая А. Речевые акты / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып.16. – С. 251 – 275.

4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и. В. В. Петровой; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

5. Димитрова С. Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего о степени осведомленности адресата (на материале русского языка) / С. Димитрова // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 15. – С. 535 – 546.

6. Комина Н. А. Систематика коммуникативно-прагматических типов высказывания // Прагматические аспекты функционирования языка / Н. А. Комина. – Барнаул : Алтайский гос. ун-т, 1983. – С. 93 – 101.

7. Серль Дж. Класификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике.– М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170 – 194.

8. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения // Новое в зарубежной лингвистике / Ч. Стивенсон.– М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 129 – 154.

УДК 81’25 (=134.2 : = 161.2)

ВІДТВОРЕННЯ ІСПАНСЬКИХ РЕЧЕНЬ КАУЗАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Гомон Н.В., аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються перекладацькі трансформації, що можуть застосовуватися при відтворенні українською мовою іспанських речень каузативної семантики, структурованих за допомогою персоніфікації. Виокремлено три основні групи перетворень, що використовуються в перекладі для подолання асиметрії у вираженні каузативних відношень.

Ключові слова: каузативна семантика, переклад, перекладацькі трансформації, персоніфікація

Гомон Н.В. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИСПАНСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ КАУЗАТИВНОЙ СЕМАНТИКИ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье исследуются переводческие трасформации, которые могут употребляться при воспроизведении на украинский язык испанских предложений каузативной семантики, структурированных при помощи персонификации. Выделяются три основных группы превращений, используемых в переводе с целью преодоления асимметрии в выражении каузативных отношений.

Ключевые слова: каузативная семантика, перевод, переводческие трансформации, персонификация

Gomon N.V. A REPRODUCTION OF SPANISH SENTENCES WITH CAUSATIVE SEMANTICS IN UKRAINIAN TRANSLATIONS / Kiev National Taras Shevchenko University, Ukraine

The article deals with the translation techniques which can be used when reproducing the Spanish sentences of causative semantics with the personification into Ukrainian language. Three main groups of transformations used in the translation for asymmetry overcoming in the causative relations are revealed.

Key words: causative semantics, translation, translation techniques, personification

На особливості реалізації каузативних відношень як на причину використання персоніфікації як засобу структурування речення у вихідній мові та застосування перекладацьких трансформацій при її відтворенні вже вказувалося в дослідженнях різних часткових теорій перекладу, зокрема, іспансько-української [1], іспансько-російської [2; 3, 198-200], французько-української [4, 69-70], французько-російської [5, 20-22], англо-української [6, 89-91], англо-російської [7, 128-129] та ін. Незважаючи на це, все ще залишається невирішеним ряд питань щодо можливостей вітворення речень каузативної семантики у перекладі українською мовою. Мета нашого дослідження - виявити та систематизувати трансформації у перекладах українською мовою іспанських речень каузативної семантики, структурованих за допомогою персоніфікації, та описати наслідки таких перетворень. Матеріалом для розвідки послугували речення (близько 600), відібрані з оригінальних художніх текстів іспанської та латиноамериканської літератури та, відповідно, їх переклади українською мовою.